

ALVYDAS BUTKUS

MINDAUGAS IR LATGALIAI

IŠ BENDROS LIETUVIŲ IR LATVIŲ ISTORIJOS

Pastaruoju metu politiniais sumetimais daug rašoma apie lietuvių ir lenkų bendrą praeitį: akcentuojamas bendros valstybės turėjimas, broliuojamasi, didžiuojamasi net 1791 m. konstitucija (kuri, tiesą sakant, unifikavo buvusią Abiejų Tautų Respubliką, paversdama ją didžiąja Lenkija) ir pan. Tačiau pamirštami lietuvių ryšiai su tikraisiais etniniais broliais latviais, su kuriais mus sieja dar ir kraujo giminytė, susiliejus mūsų etnosams su kuršiais, žiemgaliais ir sėliais. Mat šiaurinės šių genčių žemės, XIII a. okupuotos vokiečių, nuo XIV a. ėmė latvėti, o pietinės, likusios LDK sudėtyje, ilgainiui sulietuvėjo. Čia verta priminti, kad į Lietuvą bėgo kovas pralaimėję baltai; pabėgėlių ar persikėlėlių gyventas vietas dar ir šiandien liudija vietovardžiai *Kuršiai*, *Kuršeliai*, *Kuršėnai*, *Dainava* (jotvingių), *Prūseliai*, *Prūsiškės*; apie tūkstančių žiemgalių pasitraukimą į Lietuvą 1290 m., kritus Sidabrei, paskutinei jų piliai, rašo ir kronikos.

Bendro kraujo su latvių protėviais galėjęs turėti net Vytautas Didysis – jo motina Birutė galėjusi būti ne žemaičių, o kuršių kilmės. XIV a. žemaičius nuo Baltijos tebeskyrė kuršiai – jie Lietuvos pusėje sužemaitėjo tik po gero šimto metų, t. y. XV a. (Vytautas gimė 1350 m., vadinasi, Kęstučio kelionė į Palangą galėjusi būti apie 1349 m., o Birutė gimusi bent keliolika metų anksčiau). Birutės kildinimas iš žemaičių bajoro Vidimanto šeimos yra tik mūsų istorikų romantikų fantazijos vaisius – jų laikais trūko žinių apie kitas šiaurines baltų gentis bei jų arealus, todėl manyta, jog žemaičiai prie Baltijos gyveną nuo neatmenamų laikų ir pats Palangos vardas esąs žemaitiškas (iš tikrųjų kuršiškas, kaip ir *Kretinga*, *Ablinga*, *Būtingė* ir kt.).

Bet grįžkime į Mindaugo laikus. Lietuvos valstybės vienijimas vyko tuo metu, kai aplinkiniai baltai atkakliai grūmėsi su atsibasčiusiais ir čia įsitvirtinusiems vokiečiams. Kaimynų baltų beveik šimtmetį trukusi kova (šiaurėje 1202–1290 m., Prūsijoje 1230–1274 m.) leido Lietuvai laimėti laiko ir netrukdomai stabilizuoti politinę suirutę, netikėtai susidariusią XIII a. antroje pusėje po Mindaugo mirties. Kryžiuočių karai su Lietuva apogėjų pasiekė daug vėliau, Gedimino ir ypač Kęstučio laikais, kada kryžiuočiai sinchronizuodavo savo puolimus iš Prūsijos ir Livonijos pusių.

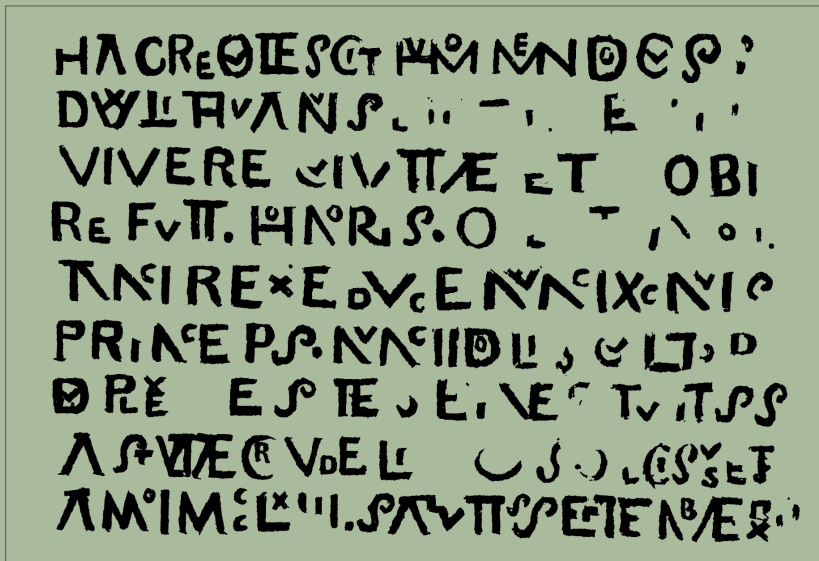

Lietuvos karaliaus Mindaugo aktas (1253 m. spaldis).
Dokumentą patvirtina vienintelis žinomas karaliaus
Mindaugo antspaudas. Iš <http://www.ldm.lt>

LATGALIAI

XIII a. pirmojoje pusėje vokiečiams pavyko pavergti lyvius (finų gentį; jos vardu vokiečiai pavadino kraštą *Livland*, *Livonia*), sėlius ir latgalius. Latgaliai buvo gausiausia gentis tame regione; ji taip pat turėjo didžiausią arealą ir buvo bepradedanti valstybiškai struktūrizuotis – iš tų laikų yra žinomos latgalių kunigaikštystės ar žemės Jersika, Talava, Atzelė ir Kuoknesė. Jersikos ir Talavos kunigaikštystės iki

vokiečių ekspansijos buvo veikiamos Polocko ir Novgorodo krivičių: intensyviai su jais prekiavo, protarpiais jiems mokėdavo duoklę, orientavosi į stačiatikybę. Skirtingai nuo karingųjų kuršių ir ypač žiemgalių, latgaliai vokiečiams per daug nesipriešino, stengėsi konfliktus spręsti diplomatinio būdu, sutikdavo su primesta vasalyste, net leidosi įtraukiami į kovas su kitais baltais – dalyvaudavo žygiuose kaip vokiečių kariuomenės dalis. Vėliau, nurimus vidaus karams Livonijoje, būtent latgaliai kėlėsi ar buvo keliami į išretėjusią Žiemgalą ir Kuršą ir taip davė pradžią dabartinei latvių tautai bei kalbai.

1 pav. Mindaugo antkapinės plokštės teksto nuorašas: HAC REQUIESCIT HUMO MENDOCUS DUX LITHUANUS /.../ VIVERE CUI VITAE ET OBIRE FUIT. HONORIS. O/.../TANCI REX E DUCE NUNCI XC NUIc PRINCEPS. NUNCI IDOLIS CULTor DUPLEX EST E/.../ NEC TUTISS(imus) ASTUTIAE CRUDELI /.../ ocCISUS EST ANNO I MCCLXIII. SALUTIS SEPTEMBER XII (kursyvu surinkti spėjamieji fragmentai). Esama ir kitokių transkripcijos variantų, pvz.: Hac, requiescit humo Mendocus, Dux lithuanus ... vivere, cui vitae ... et obire, fuit honoris ... tum rex e duce nunc cristianus princeps nunc idolis cultor duplex veste senectutis ... astutiae crudeli occisus est Anno MCCLXIII salutis september XII¹⁰.

Kad ir tapę kalavijuočių vasalais, latgaliai toliau palaikė tradicinius ryšius su lietuviais, tuo užsiimdami vokiečių nemalonę. Pavyzdžiui, 1214 m. kalavijuočiai apiplėšė Jersikos pilį, keršydami už tai, kad jos kunigaikštis Visvaldis, būdamas Rygos vyskupo vasalas, „vis padeda lietuviams patarimais ir veiksmais“¹. Visvaldis paprašė lietuvių apginti jo pilį, ir 1215 m. lietuviai tai padarė². Per latgalių žemes lietuvių kariai dažnai žygiuodavę gilyn į kraštą, siekę estų kraštus.

Vėlesni Lietuvos istorijos įvykiai irgi neaplenkia Latgalos. Lietuva stengėsi pasiekti Dauguvą – tuometinį prekybos kelią tarp Rytų ir Vakarų – ir ją kontroliuoti. Lietuviai ne kartą pretendavo į Daugpilį, net turėjo netoli Dauguvos krante pasistatę pilį. Šiuos savo siekius LDK įgyvendino tik 1561 m., kai Livonija, gelbėdamasi nuo Ivano IV kariuomenės siautėjimo, pasiprašė LDK globos ir beveik visa prisijungė prie Lietuvos. LDK (nuo 1569 m. – Abiejų Tautų Respublikos) sudėtyje Latgala išbuvo 211 metų – iki Pirmojo Respublikos padalijimo 1772 m. Politiniai saitai su ATR išlaikė Latgaloje katalikybę, suformavo skirtingą latgaliečių tarmę ir etninį identitetą.

PIRMASIS LIETUVOS KRIKŠTAS

Tiek Mindaugo krikštas (1251), tiek karūnavimas (1253) irgi glaudžiai susiję su šiauriniais kaimynais. Kaip ir daugelio valdovų, Mindaugo krikštas pirmiausia turėjo politinių išskaičiavimų. Krikštu Mindaugas tikėjosi suardyti Tautvilos-Vykinto-Danilos koaliciją, ir tai jam pavyko. Antraip pakrikštytasis livoniečių statytinis Tautvila būtų buvęs paskelbtas teisėtu Lietuvos valdovu, kurį būtų galima legaliai remti karine jėga, jei Mindaugas su savo šalininkais priešintųsi. Ir Livonija, vokiečių praminta Marijos žeme, būtų išplėtusi savo valdas Lietuvoje, geografiškai susijungusi su Prūsija. Toks scenarijus tiek Lietuvai, tiek Livonijos tautoms, žinoma, būtų buvęs pražūtingas, nes būtų atvertas kelias masinei krašto kolonizacijai, ir likusius baltus su estais ilgainiui būtų ištikęs prūsų likimas.

Kitas krikšto pretekstas buvo natūralus siekis, kad Lietuva būtų pripažinta Europoje kaip valstybė ir iš kryžiuočių būtų atimtas motyvas ją puldinėti.

Mindaugo krikštui Livonijos ordinas su arkivyskupu pritarė ir jį skatino, tebepuoselėdami viltį paversti Lietuvą bažnytine Livonijos provincija. Šiuos jų planus sugriovė netrukus įvykusi Mindaugo karūnacija. Eiliuotoji Livonijos kronika, aprašydama šį įvykį, užsimena, kad karūnos Mindaugui ir Mortai buvo pagamintos Rygos meistrų³.

Mindaugo krikšto reikšmė dar nėra reikiamai įvertinta. Labai sureikšminamas antrasis, masinis, Lietuvos krikštas 1387 m. ir tolesnis Lietuvos krikščionėjimas. Net teigiama, kad pirmosios krikščioniškos maldos į lietuvių kalbą Jogailos ar Vytauto buvo išverstos iš lenkų kalbos. Tai netiesa. Prof. Z. Zinkevičius yra įrodęs, kad net dabartiniuose lietuviškuose religiniuose tekstuose esama frazių, išverstų ne iš lenkų, bet iš Livonijos vokiečių kalbos. Pavyzdžiui, žegnonėje *Dievo* minėjimas (*Vardan Dievo Tėvo*) nukelia mus į XIII a. Livoniją. Nei lotyniškame (*In nomine Patris*), nei lenkiškame (*W imię Ojca*) variante

žodžio *Dievas* nėra. Dievas minimas tik lietuviškoje, latviškoje ir prūsiškoje žegnonėje – taip tada dar žegnodavęsi vokiečiai, išlaikę krikščionių arionų sektos tradiciją, atsiradusią IV a.⁴ Vadinas, ne tik krikštą, bet ir pirmuosius bažnytinus tekstus mes gavome ne iš lenkų, o iš Livonijos vokiečių rankų.

MINDAUGO MIRTIS IR KAPAS

Metraščiuose Mindaugo nužudymas aiškinamas Treniotos sąmokslu ir kad tai buvęs kerštas už pagrobtą Našios kunigaikščio Daumanto žmoną. Rašoma, kad, mirus Mortai (1262), Mindaugas šermenyse Daumantienei pasakęs, jog mirdama Morta paprašiusi Mindaugą vesti ją, Mortos seserį, nes norėjusi mažus vaikus patikėti būtent seseriai, o ne kitai pamotei⁵. Šį faktą prof. E. Gudavičius interpretuoja kaip didelę Mindaugo meilę Mortai ir norą turėti gyvą jos paveikslą⁶.

Mindaugas buvo nužudytas 1263 m. drauge su dviem sūnumis Rukliu ir Rupeikiu. Nužudymo vietos metraščiai nenurodo.

Tačiau esama legendos, kad Mindaugas buvęs nužudytas ir palaidotas Agluonoje, Latgaloje, už 53 km į šiaurės rytus nuo Daugpilio. Agluona dabar priklauso Preilių rajonui. Ji yra Latvijos katalikų centras, čia stovi katedra, pastatyta 1780 m. vietoje buvusios medinės bažnyčios (nuo 1980 m. – bazilika), dominikonų vienuolynas. 1993 m. Agluoną aplankė popiežius Jonas Paulius II.

Pirmasis žinomas liudijimas apie Mindaugo kapavietę Agluonoje mus pasiekė iš XVII a. Duobelės pastorius ir religinių raštų vertėjas J. F. Rivijus (Rivius, ?–1685) savo raštuose mini, jog 1618 m. Agluonoje, šalinant kažkokio seno bokšto griuvėsius, buvo rasta juodo marmuro antkapinė plokštė, liudijanti Mindaugo kapą⁷. Vėliau ši plokštė išvežta į Kuoknesės bažnyčią, bet iki mūsų dienų neišlikusi, likęs tik teksto nuorašas, padarytas 1690 m. Jis skelbia, kad „šioje žemėje ilsisi Mindaugas (MENDOCUS), kunigaikštis (vadas?) lietuvis (DUX LITHUANUS), kuriam gyventi ir mirti buvo garbė, garbės reikalas. /.../ Karaliumi iš kunigaikščių (REX E DUCE) /.../ (tapęs?) pirmuoju /.../ Stabų garbintojas dvilypis (IDOLIS CULTor DUPLEX EST). /.../ Ir nebūdamas saugus (NEC TUTISSimus) klasta žiauria (ASTUTIAE CRUDELI) /.../ nužudytas (ocCISUS EST) metais išganymo (ANNO <...> SALUTIS) 1263 rugsėjo 12“ (žr. 1 pav.).

Pasak vienu, Mindaugas palaidotas ten pat, Agluonoje, pilkapyje į vakarus nuo bažnyčios, prie dabartinių kapinių (žr. 2 pav.). Kiti gi teigia, kad Mindaugo palaikai esą buvę perkelti į bažnyčią, po altoriumi, kur prie pirmo pilioriaus į dešinę nuo altoriaus dominikonai buvo pritvirtinę atminimo lentą su užrašu „Didžiajam Lietuvos valdovui Mindaugui“, tačiau po 1863 m. sukilimo, prasidėjus smarkiai anti-katalikiškai caro valdžios reakcijai, toji lenta dingusi.

Kodėl Mindaugas atsидūręs Agluonoje, Livonijos teritorijoje, pasakoja kita legenda. Esą Morta buvo kilusi iš šių vietų; ji buvusi vieno kilmingo latgalio – Madelonų pilies (apie 2,5 km į pietryčius nuo Agluonos) valdytojo – duktė, tad Mindaugas keliavęs į uošviją guosti Mortos tėvų dėl dukters mirties ir čia buvęs užklyptas sąmokslininkų. Kitas pasakojimas teigia, jog Mindaugas pro Agluoną bėgęs į Cėsis ieškoti prieglobsčio pas Livonijos ordino magistrą. Kad ir kaip ten būtų, tačiau tik Ordino rūpesčiu galėjęs atsirasti antkapis su užrašu.

2 pav. Agluonos bazilika ir vienuolynas šiandien. Spėjamoji Mindaugo kapo vieta yra į kairę nuo bazilikos, dabartinių kapinių pradžioje. Prieš Antrąjį pasaulinį karą vietiniai gyventojai tą vietą dar vadinę „Karaliaus sostu“, tik nežinoję, kokio būtent karaliaus. Iš <http://turisms.latgale.lv>

Dėl antkapio užrašo, tiksliau, nuorašo autentiškumo galima diskutuoti. Blogiausia tai, kad neišlikęs originalas. Tačiau, antra vertus, vargu ar antkapinės plokštės istorija būtų buvusi išlaužta iš piršto – sunku patikėti, kad nei su Lietuva ar Latgala, nei su katalikybe nesusijęs vokiečių dvasininkas būtų ėmęs falsifikuoti tokią istoriją.

LEGENDOS TURI TEISĘ GYVUOTI

Latviai labai pagarbiai traktuoja legendą apie Mindaugo žūtį Agluonoje ir Mortos Mindaugienės kilmę iš latgalių. Ši istorija pasakojama kiekvienam Agluonos svečiui ekskursijos po bažnyčią metu. Pabrėžiama, kad tai buvęs pirmasis ir vienintelis baltų karalius, stengęsis suvienyti aplinkines baltų gentis. Be to, nors Mindaugas save titulavęs lietuvių karaliumi (*K. Mindow von Lithauen*), popiežiaus pasirašyti dokumentai liudija, kad Mindaugas karūnuotas kaip *rex Lettowiae*. Livonijos kronikose Lietuvos vardo pirmasis skiemuo irgi yra *Let-* (*Lettowen*), o patys lietuviai Henriko Latvio vadinami *Letones*. Tokį šalies pavadinimą latviai populiariai aiškina kaip sąsają su šaknimi *lat-*, *let-*, *lot-* ir spėja, kad dalį valdų ar bent rezidenciją Mindaugas galėjęs turėti ir latgalių žemėse⁸. (Iš tikrųjų vokiečių ir lotynų šaknis *Let-* siejama su baltų *Liet-*⁹). Šitaip vėl grįžtama prie karalienės Mortos latgališkos kilmės. Šios hipotezės naudai liudija tai, kad Mortos sesuo Daumantienė nutekėjo ne kur nors už jūrų marių, o į kaimyninę Našiją, kuri buvusi Lietuvos Sėloje, į pietus nuo Latgalos. Ieškoti žmonių už devynių girių vietiniams kunigaikštukams nebuvę įprasta.

Kai kurie Latgalos dvasininkai siūlo inicijuoti bazilikos altoriaus ir požemio ekspertizę – gal Mindaugas iš tiesų buvo perlaidotas į baziliką? Gal Lietuvos tikrai laukia tūkstantmečio atradimas tais pačiais jubiliejiniais 2009 m.?

Lietuvoje turime legendą apie Gedimino žūtį Veliuonoje 1341 m. ir jo kapą viename iš jos piliakalnių. Legenda apie Mindaugo kapą Agluonoje ir latgališką Mortos kilmę yra dar gražesnė ir svarbesnė – ji amžiams sujungia abi likusias baltų tautas – lietuvius ir latvius.

¹ *Latvis H., Varbergé H.* Livonijos kronikos / Parengė J. Jurginis, Vilnius, 1991, p. 89.

² Ten pat, p. 52, 66, 92.

³ Atskaņu chronika / Atdz. J. Saiva. Rīga, 1993 (Skaitmenys rodo eilutes.), p. 3530–3543.

⁴ *Zinkevičius Z.* Lietuviški poteriai kaip istorijos šaltinis // Rinktiniai straipsniai, t. IV, Vilnius, 2004, p. 155–162.

⁵ LM – Lietuvos metraštis (Bychovco kronika) / Vertė R. Jasas. Vilnius, 1971, p. 57.

⁶ *Gudavičius E.* Mindaugas. Vilnius, 1998, p. 304.

⁷ *Latkowski J.* Mendog król litewski. Kraków, 1802, p. 125; *Norbut T.* Dzieje starożytne narodu litewskiego. Wilno, 1835, t. I, p. 175; Aglonas bazilika / Sast. S. Tuliša. Rėzekne, 1993, p. 7.

⁸ Aglonas bazilika / Sast. S. Tuliša. Rėzekne, 1993, p. 7.

⁹ *Zinkevičius Z.* Lietuvių tautos kilmė. Vilnius, 2005, p. 184.

¹⁰ *Latkowski J.* Mendog król litewski. Kraków, 1802, p. 125, LM – Lietuvos metraštis (Bychovco kronika) / Vertė R. Jasas. Vilnius, 1971, p. 175.

PADĖKA

Autorius nuoširdžiai dėkoja Vytauto Didžiojo universiteto lektoriui *Sigitui Lūžiui* ir Kauno arkivyskupijos kurijos notarui *Stanislovui Poniškaičiui*, padėjusiems iššifruoti ir minimaliai interpretuoti antkapio tekstą, taip pat Tilžės (Latvija, Balvų r.) klebonui *Albertui Budžei* už papildomą informaciją apie Mindaugo minėjimus latvių istoriografijoje.

Vytauto Didžiojo universitetas
Letonikos centras
K. Donelaičio g. 52, LT-44244 Kaunas

Gauta 2008 04 01
Atiduota spausdinti 2008 06 04